

PROTOTIPUL ȘI ICOANA ÎN ARTA SACRĂ

THE PROTOTYPE AND THE ICON IN SACRED ART

*Cristina Tamazlîcari, asist. univ.,
Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”,
Cristina Tamazlîcari, university assistant,
SPU „Ion Creangă”
<https://orcid.org/0000-0002-2176-24-05>*

CZU 75.046

Abstract

In the Byzantine iconography a standardization of the forms of the saints was created, especially of the facial features. The form of representation of each Saint is fixed, and varies to some extent, depending on the icon. These standardized, fixed shapes are called prototypes. Icons are usually called images made on a hard surface (mainly on lime wood covered with primer - gesso). The Seventh Ecumenical Synod formed the main directions of representation in iconography, which to this day continues its tradition in Christian countries. Byzantine art from the beginning and forever is principally - anthropomorphic. The prototypes of Byzantine iconography are the result of centuries of searching for the plastic concept and the application of the most successful principles. The fact that Byzantine iconography faithfully followed the old prototypes, as they developed, preserved the authenticity of the initial representation and freshness of the icons of the century, with certain identity, stylistic imprints of each era or geographical area.

Key-words: Prototype; Anthropomof; Byzantine Icon; Authenticity;

Icoanele, în creștinism, sunt reprezentări picturale ale persoanelor centrale sau a evenimentelor din istoria biblică. Icoanele sunt numite de obicei imagini realizate pe o suprafață dură (în principal pe lemn de tei acoperit cu grund - gesso). Al șaptelea Sinod ecumenic a format principalele direcții de reprezentare în iconografie, care până astăzi își continuă tradiția în țările creștine.

În iconografia bizantină s-a creat o standartizare a formelor sfinților, în special a trăsăturilor feței. Datorită acestei standadizări, văzând un sfânt înfățișat în icoană, putem spune: acesta este *Hristos*, acesta este *Sfântul Ioan Botezătorul*, acesta este *Sfântul Apostol Pavel*, acesta este *Sfântul Nicolae* și așa mai departe. Forma de reprezentare a fiecărui Sfânt este fixă, și variază într-o oarecare măsură, în funcție de iconar. Aceste forme standardizate, fixe se numesc **prototipuri**. Sfântul Ioan Damaschin definește icoana ca „*asemănarea ce exprimă caracterul prototipului*”. Le putem numi prototipuri ideale datorită desăvârșirii la care au ajuns. Termenul de prototip se aplică nu numai figurilor individuale, ci și compozițiilor, cum ar fi *Nașterea Domnului*, *Botezul*, *Învierea*, *Cincizecimea*, și altele. Fiecare din aceste teme au fost realizate într-o anumită manieră stabilită, recurentă în iconografia diferitor epoci și țări.

Un alt aspect teologic pe care îl scoate în evidență Sfântul Ioan Damaschin cu privire la reprezentarea icoanelor este acela că creștinii ortodocșii aduc cinstire icoanelor și nu materiei (cum ar fi, suportul de lemn), ci asemănării persoanelor sfinte înfățișate pe materie adică *prototipul* reprezentat. Cu privire la locul materiei, Sfântul Damaschin atrage atenția asupra faptului că este folosită și este evidentă nu numai în icoane, ci și în „lumini” (ceara), în tămaie, în timpul Sfințelor Taine:, pâinea și vinul, care se sfințesc; în Sfântul Mir, uleiul și aromele sfințite.

Arta bizantină de la început și pentru totdeauna este principial - *antropomorfă*. Nu au existat niciodată în arta bizantină careva forme abstracte sau schematice, totul este reprezentat prin intermediul omului. Accentul artei bizantine este pus întotdeauna pe interior, nu pe efectul exterior, conform dogmelor creștine.

Datorită faptului că Imperiul Bizantin a existat mai mult de 1000 de ani, arta bizantină a avut o cale de formare destul de lungă. Era de dezvoltare a artei bizantine a început atunci când creștinismul a devenit religie oficială, în secolul al IV-lea, iar pictorii trebuiau să găsească o cale de a reprezenta ceea ce de fapt de reprezentat este dificil, deoarece obiectul credinței și sensul spiritual al celor ce se întâmplă are un caracter mistic, invizibil. Pictorii treptat au găsit forme specifice limbajului vizual, care erau în stare să reprezinte ceea ce este atât de greu de reprezentat. Prototipurile capătă un așa zis realism antic, bazat pe anatomie, proporții corpului, a feței, realizarea fiecărui detaliu ideal, deși ne dăm bine seama că icoana nu este doar un portret. [4,p.189]

Al șaptelea Sinod Ecumenic a susținut poziția iconodulilor în anul 787 d.Hr. și a proclamat: „Icoanele să fie cinstite și reprezentate [...]”. Doctrina cu privire la icoane este legată de învățătura ortodoxă conform căreia întreaga Creație a lui Dumnezeu trebuie răscumpărată și sfințită, atât cea spirituală cât și cea materială. Sfinții Părinți au scris gânduri cu privire la icoane: „Icoanele... sunt manifestări dinamice ale puterii duhovnicești a omului de a răscumpăra întreaga Creație prin frumusețe și prin artă. Culorile și desenele icoanelor nu au intenția de a imita natura; artiștii, iconarii caută să demonstreze că omul, animalele, plantele și întregul cosmos pot fi salvate din starea lor de degradare și restaurate. Perfecțiunea artistică a unei icoane nu era doar o reflectare a slavei cerești - era un exemplu concret de materie restabilită în armonia și frumusețea ei originare, slujind ca vehicule ale Duhului. Icoanele sunt părți ale Universului transfigurat”. [3, p. 189]

Sursele care au servit la crearea prototipurilor sunt: *Scrierile filosofilor romani*, *Scrierile Biblice*, *Scrierile Proorocilor (Psaltirea)*, *Scrierile Apostolilor (Evangelia)*, *Scrierile Imnografice*, *Acatistele (Megalinarele)*, *Viețile Sfinților*.

Un postulat de importanță majoră pentru conceperea prototipurilor este dogmatul *Întrupării*. *Dacă Dumnezeu a primit formă umană înseamnă că El putea fi vizibil, simțit și reprezentat prin artă*. Sfântul Ioan Damaschin face și observația importantă că Întruparea Fiului și Logosului – Hristos este ceea ce a făcut posibil acest lucru. [1,p.220]

Așadar s-au dezvoltat un set de particularități ale prototipului în icoană: *realizarea unor inscripții care se referă la personajul în sine, absența realismului, o arhitectură specifică, Fața profundă, Lumina care vine din interior, timpul și locul, structura, mărimea personajelor, perspectivă inversă, simbolismul culorilor, prezența legăturii cuvânt – imagine*. Toate aceste caracteristici sunt prezente în parte și fiecare are un rol major. Arta Bizantină a preluat din tradiția de reprezentare antică clasică, realizarea veșmintelor antice, cu modificări și transformări în redarea formelor într-o manieră spirituală. Toate aceste particularități împreună prezintă un fel de sistem didactic, un fel de ciclu istoric și alegoric în folosul artiștilor creștini. Scopul zugrăvirii acestor tipuri consacrate era acela de „ a contribui la zidirea credincioșilor. Prin ele Biserica le descoperă credincioșilor învățătura biblică. [1,p.230]

Dând exemple de asemenea, tipuri, Sfântul Nectarie menționează compoziții iconografice ca: *Adam și Eva; Arca lui Noe; Jertfa lui Avraam; Moise și Rugul aprins; Moise*

lovind piatra cu toiagul; Ilie ridicându-se la cer; Tobie și peștele; Hristos; Sfinții Apostoli Petru și Pavel. Mai adaugă că alegerea subiectelor extrase din relațiile biblice pentru formarea compozițiilor și tipurilor iconografice ale artei creștine era liber orientată de sistemul de simboluri și de duhul Evangheliilor și al scrierilor Sfinților Apostoli. Încă un lucru important remarcat de Sfântul Nectarie este acela că tipurile care constituie ciclul de icoane din acea perioadă timpurie au devenit, ca să spunem așa, neschimbabile. El observă că arhetipurile iconografiei bizantine, sunt rezultate ale veacurilor de căutări și soluții plastice ale reprezentării tipurilor iconografice primite de la iconarii dinaintea lor, evitând orice schimbări nepotrivite. Prin îndelungă elaborare, aceste reprezentări diverse au fost curățite de tot ce era superficial și au atins cea mai mare și desăvârșită expresie. Faptul că iconografia bizantină a urmat cu fidelitate tipurile vechi, așa cum s-au dezvoltat ele în arhetipuri, fiind într-un totul diferită de arta religioasă a Renașterii apusene. Prin urmare, diferența dintre arta religioasă renescentistă apuseană și iconografia bizantină este de asemenea diferențiată dintre lumesc și duhovnicesc, dintre pământ și cer.

În epoca lui Iustinian se formează limbajul vizual specific iconografiei "numit bizantin". Cultura antică în arta bizantină rămâne ca bază pe tot parcursul evoluției sale. Artă Bizantină niciodată nu este tragică, tristă, ea este luminoasă, prototipurile de sărbătoare, pascale, este o artă calmă contemplativă, care nu iubește tensiunea. [3,p.8-9]

Icoana Bizantină și prototipurile ei se caracterizează printr-un concept aparte: *contemplarea*. Asta este o stare liniștită, de rugăciune, lipsa dinamicii, lipsa activizării de orice tip. Pentru a putea realiza astfel de prototipuri e nevoie "de concentrarea minții", "eliberarea minții" după posibilitate de toate impresiile exterioare, care împiedică viața intensă a interiorului și atunci e posibilă "contemplarea icoanei cu ochi deștepți".

Prototipurile lui Hristos sunt următoarele: *Marama, Pantocrator, Hristos Emanuel, Hristos Cel Vechi De Zile, Hristos - Înger De Mare Sfat*.

Pantocratorul este un prototip vechi, creat la începuturile artei bizantine, trăsăturile sale esențiale se disting prin păr lung, foarte bogat, până la umeri, mustață și barbă, ochi mari plini de pace, fața sa este de o frumusețe hieratică. În jurul capului are aureolă. Pieptul și brațele sunt acoperite de veșminte: o tunică(cămașă), cu mâneci nu foarte strâmte și fără guler, un al doilea veșmânt, mantia largă de origine siriană ori togă romană. Astfel, pentru Hristos sunt folosite tonurile albastru relativ intens și roșu de cireasă coaptă. Culorile nu sunt întâmplătoare, ele ilustrează cele două firi îmbinate în Hristos: roșu simbolizează firea umană, iar albastru semnifică fira dumnezeiască cu care Hristos este înzestrat. Mâna dreaptă formează binecuvântare tradițională. Pictorii au urmat în vremurile mai noi o explicație bisericească, încrucișarea degetele lui Hristos în formă de «chiasmă» care ar forma inscripția (I,C,X,C) ce se deslușește ca *Iisus Hristos*. În mâna stângă ține o evanghelie, în anumite reprezentări închisă iar în altele deschisă, cu un text evanghelic, care se utilizează aparte în dependență de locul destinat icoanei.

Prototipul Maicii Domnului. Descrierea care apare în cartea *Erminie Bizantină* despre cum se reprezintă Maica Domnului în icoanele ei, o prezintă cu capul acoperit și sobru cu omofor, un veșmânt larg, hieratic, de culoarea vișiniu închis, care îi cade peste umeri și îi lasă descoperită doar fața alungită și mâinile. Sub acest acoperământ se vede o bandă albă, care îi leagă fruntea și îi lasă neacoperită doar baza urechii. Fruntea are o nuanță ivorie închisă, simplă și cu desăvârșire clară. „*Sprâncenele sunt arcuite, vii, lungi și subțiri. Ochii sunt*

migdalati, căprui, adânci, gravi, însă foarte duioși, cu albul clar, dar adumbrit. Nasul, lung și subțire, cu nări delicate, ușor acvilin, simplu. Gura este mică, închisă. Bărbia este rotundă, nobilă, sinceră, smerită. Obrajii puri, netezi, cu o utilizare a nuanței trandafirie. Gâtul, se unește cu bărbia într-o ușoară umbră. Tot chipul ei dă mărturie că se trage dintr-un neam vechi. Măinile imaculate sunt mici și subțiri, cu degete lungi, înguste. Cu mâna stângă Îl tine pe Hristos, iar mâna dreaptă o îndreaptă cu simplitate spre Hristos, într-o atitudine de rugăciune”. [2,p.35]

Prototipul Îngerilor. Biserica îi mai numește „puteri netrupești“ , „duhuri“ , „minți“, „ființe cerești“ și „Puteri cerești“ , vom descrie prototipurile arhanghelilor. Prototipurile îngerilor au câteva atribute specifice, aripi, păr lung, o bandă legată în păr, toiaș în mâna stângă, sabie în cazul Arhanghelului Mihail, veșminte, în anumite reprezentări - o tunică(cămașă), un al doilea veșmânt, mantia largă de origine siriană ori romană, în alte imagini cu haine ostășești, care simbolizează vitejia lor, față calmă, fără barbă, foarte tineri.

Prototipul Sfântului Nicolae. Sfântul Nicolae este reprezentat simbolic ca Arhiepiscop, (nepurtând mitră), bătrân, pleșuv, cu barbă căruntă și rotundă, în veșminte de ierarh. Prototipul are la bază scrierile despre viața sa. Datorită numeroaselor minuni atribuite, el este cunoscut și sub numele de *Nicolae făcătorul de minuni*. Sfântul Nicolae se bucură de o popularitate în arealul nostru geografic, fiind îndrăgit iar icoanele pictate sunt utilizate tot mai des.

Toate aceste tipuri împreună prezintă un fel de sistem didactic, un fel de ciclu istoric și alegoric în folosul artiștilor iconari creștini. De-a lungul secolelor, aceste prototipuri au suferit ușoare variații, față de forma arhetipurilor inițiale, însă și-au păstrat autenticitatea. Prototipurile iconografiei bizantine, sunt rezultatul veacurilor de căutare a conceptului plastic și aplicarea celor mai reușite principii. Faptul că iconografia bizantină a urmat cu fidelitate prototipurile vechi, așa cum s-au dezvoltat ele, a păstrat autenticitatea reprezentării inițiale și prospețimii icoanelor secole de-a rândul, cu anumite amprente identitare, stilistice ale fiecărei epoci sau arealului geografic.

BIBLIOGRAFIE

1. CAVARNOS, C. *Ghid de iconografie Bizantină*. Traducere din limba engleză de Anca Popescu, București: Sofia, 2005.
2. ȘTEFĂNESCU, I. D. *Iconografia artei bizantine și a picturii feudale românești*. București: Meridiane, 1973.
3. CONSTANTINESCU, P. *Istoria Artei Bizantine*. Iași: Viața Românească, 1927.
4. EVDOKIMOV, P. *Arta Icoanei o teologie a frumuseții*. București: Meridiane, 1993.
5. QUENOT, M. *Icoana fereastră spre absolut*, trad. rom. Pr. Vasile Răducă, București, 1993.